

”הזדמנות לעבר חדש”

רונית לינשטיין-מלץ
דברים שנאמרו בערב השקה לספר ”הזדמנות לעבר חדש” (ידיעות אחרונות,
2014) ביום האזכרה לטוביה בלום ז”ל, ז’ באב תשע”ד 3.8.14.

איך נולד סיפור?

משמועה קלה, מתמונה דהויה, מסיפור ששמעתי, מהבזק ידיעה ברדיו. מיני רעיונות וקטעים ממלאים את הראש לעייפה ונשלפים בעת הצורך לקטעי עלילה, לאירוע, לסיפור.

לפי מה אני מחליטה על מה לכתוב?

הרבה סיפורים רצים בראשי ודוחקים בי ואומרים, עלי, עלי תספרי הפעם. ורק כשאני מסיימת כתיבת ספר, אני מתחילה להבין למה בחרתי את הסיפור שכתבתי, או יותר נכון – למה הוא בחר בי.

אנסה לשתף בתובנות שעלו בי, לאחר סיום כתיבת הספר.

הסיפור הפנטסטי על אדם שבעקבות טביעה, כחייל, איבד את הזיכרון בגיל 20 ומתחיל הכול מחדש, תפס אותי מהרגע הראשון. כששמעתי את אודרי חברתי מספרת את הסיפור ב”שבעה”, כבר רצו בראשי מילות הפתיחה של הפרק הראשון. מה פתאום מילות פתיחה, עוד לא חשבתי שאכתוב עליו בכלל, הייתי באמצע כתיבת משהו אחר. אבל המילים כבר עשו להן במוחי כבתוך שלהן, הסתדרו יפה בשורה, מנומסות ומחכות שאמשיך אתן הלאה.

נכנעתי. התחלתי בתהליך התחקיר המקדים לכתובה. ראיינתי חוקרי מוח ומטפלים שונים שניסו להבין אתי את סוג הפציעה המדויק, על מנת שאוכל להמשיך בסיפור. רוב המומחים שפגשתי הגיעו למסקנה שאין בידינו מספיק פרטים כדי לאבחן את המצב הרפואי אליו נקלע טובי, וכבר לא היה את מי לשאול פרטים מזהים. כך עשיתי היכרות עם המושגים אמנזיה, פוגה, דיסוציאציה, היפוקמפוס. מיני מילים לוועזיות ארוכות ובלתי אפשריות לזכירה, ופתאום המילה ”ניורופסיכולוג” הייתה קלילה ואוורירית.

רן שורר, אחד הניורופסיכולוגים שפגשתי, אמר לי אחרי שעה ארוכה של ניסיונות כושלים לפענוח, כי לא נורא אם לא נמצא את ההגדרה הרפואית המדויקת, ”השיקום נקבע עפ”י אישיות האדם. לא חומרת הפגיעה היא הקובעת – אלא כוח הרצון”.

’מה, הכרת את טוביה בלום?’ רציתי לשאול אותו, זה הרי בדיוק הסיפור שלו. כוח הרצון.

ואולי מוטב, אם כן, שלא נדע את כל הפרטים המדויקים, למה לקלקל סיפור טוב עם עובדות. בסופו של דבר, הרי לא ממש משנה מה בדיוק היה שם, משנה מה עושים עם הסיפור הזה. לשם כך איעזר בדבריו של הרב ריסקין, בהקדמה לספרו **ציוני דרך** (ידיעות אחרונות, 2012):

הערת המספר:

יש סיפורים שקרו באמת אבל אינם אמתיים, ויש סיפורים אמתיים שלא קרו באמת. יש סיפורים שקרו באמת אבל אינם אמתיים, כי לא הייתה להם משמעות, כי לא טבעו בנו שום חותם, וכך התכסו בחולות הזמן והיו כלא היו. ויש סיפורים שאולי לא קרו כמסופר, אם מפני שהמספר החליף שמות אנשים ומקומות כדי לא לחשוף פרטים לא נעימים, ואם מפני שהמספר זוכר שהם התרחשו כך אך באמת הם התרחשו קצת אחרת. אלא שהוא, וגם אחרים, הושפעו עמוקות מהסיפור דווקא כפי שהוא זכר אותו וסיפר אותו. הזיכרון, ככל הכול, יוצר לפעמים חיים וסיפורים משלו. הסיפורים בספר הזה הם, אם כן, אמתיים: הם קרו, לאו דווקא בדיוק כמסופר, אבל הם אמתיים באופן שהמספר זוכר אותם.

הסיפור הראשון שכבש את לבי, היה טביעתו של טובי. יותר מדויק, הדרך שבה הוענקה לטובי זהותו, לאחר שלא היה בהכרה ואף לא אחד מהניצולים האחרים ידע לומר מיהו ומה שמו. אי אפשר היה להמציא דרך יותר מוצלחת לגילוי הזה. דווקא הסימן בגוף, חותם הברית של עם ישראל עם בוראו, הוא זה שגרם לרופא להחליט שהתרמיל היחיד שיש בו תפילין, הוא כנראה תרמילו של אותו פצוע, שניכר בגופו כי יהודי הוא. כך טובי קיבל את שמו. יוצא אִיפֵה, הזהות הכללית שלו, היהודית, היא זו שהעניקה לו גם את זהותו הפרטית.

גם לאחר ששבה אליו הכרתו, לא היה בידו לאשר או להכחיש את הקביעה הזאת של הרופא, הוא לא ידע לומר את שמו, משפחתו, מקום הולדתו, בית הספר בו למד.

הרופא, שהתמסר להחלמתו של טובי, ניסה להזכיר לו מי הוא, כשהוא מלמד אותו מנהגים יהודיים אופייניים. אולי אחד מהם יעורר בו זיכרון ילדות נשכח, ויניע תהליך של השבת הזיכרון.

כשניסיתי להעצים את העובדה שהוא לומד מחדש את יהדותו ממקור חיצוני, חשבתי שטוב יהיה אם ילמד מצווה או מנהג כלשהו בטעות. החלטתי ללמד את טובי – באמצעות רופאו – לברך בטעות על השימוש ברעשן בזמן קריאת מגילה. שנים טובי בירך "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו להכות את המן" עד שילדיו העמידו אותו על טעותו. רק לאחר זמן, התחוור לי כי בחרתי דווקא במצוות מחיית עמלק, עליה נאמר: "זכור את אשר עשה לך עמלק..." אין מתאים להעצים חוסר זיכרון במנהג הקשור בזיכרון.

כשהוא מצטרף למשלחת-הצלה למצוא ילדים יהודיים שהוחבאו במנזרים ברחבי אירופה, הוא מסתכל בהם בקנאה. איך קריאת "שמע ישראל" של הרב, או שרשרת ה"מגן דוד" של חבר המשלחת,

מעוררים בהם זיכרונות וחוויות שכמעט נשכחו. זיכרונות עמומים אמנם, אך קיימים. הוא מקנא בהם. הם לפחות זוכרים.

הקטע הבא יכניס אותנו קצת לתחושת ההזדקקות הנואשת הזאת לשייכות, הן של טובי והן של משפחתנו:

כמו תלמיד חרוץ שלומד חומר חדש ישבתי לפני אחותי, שהרעיפה עלי את חוויות ילדותי. ילדותנו. בקול צוהל ובמצב רוח טוב תמיד, הצליחה להמס את לב הקרח שלי במהירות. ימים שלמים ישבנו עד השעות המאוחרות של הלילה, כשהיא מפזרת את ה"נכון שזה מדהים?" ברוחב לב. לונה סיפרה לי על ההורים ועל הסבים, על בית הספר עם המנהל הקפדן, על תעלולים ומעשי קונדס משותפים בעיקר בין הכנופיות. היית מאמין שסבא שלך היה ראש כנופיה, בן?

לונה תיארה את הקטרינקה של השכנים, את קטיף הפטריות ביער עם אמא, ושבתות שאווירת קדושה נסוכה עליהן (אהבתי להתחבא מתחת לטלית של אבא בזמן התפילות). היא תיארה את החנות בפולין ובישראל. את הסרדינים. את הפרידה השנייה מההורים והנסיעה לבלגיה, את המגורים כאן, בין הסוודרים (אני) והמגבות (היא), את הראש הטוב למתמטיקה (שלי) והחוש האסתטי המפותח (שלה). היא. אני. היא. אני. אבא. אמא. ישבנו יחד עד שעות הלילה המאוחרות, מעדיפים את השעות שבהן הדודים פרשו לישון.

אהבתי להסתכל על לונה כשדיברה, כולה להט ותנועה. ידיה התנופפו, פניה החליפו הבעות בקצב שהיה קשה לעקוב אחריו. הרבינו לצחוק. התחלתי לאהוב את התחושה שיש לי משפחה. התחלתי להרגיש חלק ממשוהו שהוא גדול ממני. למדתי להכיר את המשפחה המורחבת. ואת השכנים. שמעתי סיפורים על אהרון הגיבר החבר הכי טוב שלי ועל יולק-דר-גנב שאהבנו לשנוא. המון שמות שלא יכולתי לזכור, ופרצופים שלא יכולתי לדמיין. הוספתי גם אני משלי, מה ששמעתי מאהרון ומה שהוספתי מהדמיון. המצאתי פרטים, פרטי פרטים של מקומות ואירועים שקישטו את הסיפורים של אחותי. חגיגת זיכרונות.

"אתה נזכר במה שהיה לנו?" תלתה בי פתאום לונה עיניים מופתעות, מתרגשת מהאפשרות שהיא מצליחה במקום שאחרים נכשלו בו.

"אני משתעשע איתך בסיפורים", הקטנתי ציפיות.

ולונה התעקשה. "אתה בטוח שלא נזכרת בכלום? כי מה שאמרת הרגע די דומה למה שהיה במציאות".

וכשניענעתי בראשי לשלילה, נסתיימה בן רגע החגיגה.

"הכול המצאת?" אמרה-לחשה, ואמרתי שכן.

ככה אני חי. אצלי תמיד המציאות מעורבבת בהמצאות.

"עם דמיון כזה," אמרה בקול נטול חדוה, "אתה יכול להיות סופר. יש לך ממש כישרון להמציא סיפורים", ועוד לפני שסיימה את המשפט הופיעה הדודה בפתח הדלת, בכתונת לילה ובשיער סתור, כשעיניה מאירות "סבא מצד אבא היה סופר!" אמרה בקול מנצחים. "את רואה, לזוניה? ברור שהוא מהמשפחה שלנו!" (עמ' 171-172).

הנושא הראשון, איפה, שקשר אותו חזק לסיפור, הוא הבנת הצורך הבסיסי הזה לשייכות. שייכות למשפחה, לעם. לא כבונוס, אלא כצורך קיומי. ואדלר כבר אמר את זה לפנינו.

תיאור הקושי

ניסיתי להיכנס לעולמם של הלא זוכרים. נפגשתי עם אנשים שאיבדו זיכרון ברמות שונות, ביקרתי בבית לוינשטיין וראיינתי אנשי צוות, שוחחתי, קראתי. הרגשתי בדומה לסיור בתערוכה "דיאלוג בחשיכה" (תערוכה מצוינת ומומלצת במוזיאון הילדים בחולון), המאפשרת להיכנס לעולמם של אלו שאינם רואים. זה שאנחנו הולכים, רואים, שומעים, זוכרים – כל זה נראה לנו מובן מאליו. כביכול זה בחוזה הבלתי כתוב עם העולם שכך צריך להיות. נקודת הזינוק התקינה שלנו. מכאן כולנו שואפים רק להתקדם וכל פעם שמשהו מהמובן מאליו הזה נפגע – אנחנו פתאום כל כך לומדים להעריך את היש.

השתעשעתי בניסיונות לתאר סיטואציות שבהן טובי לומד הכול מהתחלה. אחת הפסקאות האהובות עלי בספר היא ביקורו הראשון של טובי בוונצואלה, אצל אחותו. הוא עוזר לה להשכיב את הילדים ופתאום נעצר. איזה סיפור מספרים לפני השינה? למה מבקשים ממנו לשיר להם משהו ומהו שיר ערש בכלל? אין לו זיכרונות ילדות כאלה, והוא נתפש בהלה אם יוכל להיות בעתיד הורה טוב. לא כל מי ששמע סיפור לפני השינה יודע להיות הורה טוב, אבל המצוקות של טובי מעוררות אותנו לשמוח בכל הדברים הקטנים בחיים שכל כך מובנים מאליהם.

קושי יכול להיות דבר טוב

חברו ההודי של טובי, מוטילאל, וכל המשפחה ההודית, פותחים לראשונה בפני טובי את המחשבה שאולי מי שאין לו זיכרון הוא בעל יתרון. הוא אינו משועבד לעבר: לא לשאיפות של אימא, לא לאכזבות של אבא, לציפיות של השכנים ולגחמות של הדודים. הוא יכול להתחיל הכול מהתחלה.

כשטובי מבקר ביקור-תנחומים את משפחת חברו מוטילאל, לאחר מות אם המשפחה, הוא פוגש שם את אביו, ומנהל אתו שיחה מפתיעה:

"אני אומר שדווקא המגבלה של הזיכרון האנושי היא יתרון עצום. יתרון הדמיון." מבט עיני הבהיר שלא ירדתי לסוף דעתו. "אתה רואה בחוסר הזיכרון מכה, אולי אפילו סוג של עונש. אני רואה בזה ברכה. הזדמנות לכנפי הדמיון להיות משוחררות לחלוטין. לעוף ללא משקולות מכבידות, להמריא אל על, לעולם של חידות... יצירה... פתיחות..." את המילים האחרונות הוא כמעט צעק, מתרגש מהן.

שתקתי. מעולם לא חשבתי כך על הדברים.

"זיכרונות יכולים להיות מקור ברכה," אמר חרש, "אבל גם מקור לקושי. זיכרונות מעלים גם כאבים."

"אם אני מבין נכון, אני צריך לשמוח בשנותי האבודות?" שאלתי.

"אנשי הזיכרון הם אנשי האתמול, אנשי הדמיון הם אנשי המחר."

"ואין זיכרון הכרחי שבונה את האדם? מחבר אותו לעצמו, למשפחתו, לעמו, אפילו לעולם?" הקשיתי, והוא לא ענה. רק משך את שמיכת האבלים שכיסתה את רגליו והניף את שוליה מעבר לכתפו.

"אתה שם על הכתף שלך את מה שאתה בוחר." (שם; עמ' 87-88).

ב"מים הנוראים" בשנה שעברה, כשהייתי בעיצומה של הכתיבה, הרגשתי איך טובי ואהרון מתיישבים לידי בתפילה. באינטרפרטציה אישית על מושגים שחכמי המוסר טבעו – הישר והכובש, ראיתי בשתי הדמויות האלה את שני המסלולים לעבודת ה'. הישר, שבעיני היה טובי, שבגיל 20 היה טהור כתינוק שנולד, מתחיל בדרך נטולת עומסים מהעבר, ומתקדם ללא חטאים וסודות אפלים. אהרון לעומתו, המנסה כל חייו לכפר על מעשה קשה, הוא הכובש. המתמודד. החוטא שמנסה לשוב בתשובה. אלו שתי דרכים בעבודת ה', ולפעמים אנחנו קצת מזה וקצת מזה. הם ישבו שניהם לידי במהלך התפילה, מנסים למצוא חן בעיני, ללמד אותי, להדריך אותי, ואני יושבת באמצע, ונזכרת במשפטו היהודי של ההודי, ושמה על הכתפיים שלי את מה שאני בוחרת שמתאים לי עכשיו.

כוח הבחירה

זו אחת הנקודות ששבו את לבי ביותר בכתיבת הסיפור הזה. היכולת באמצע החיים להתחיל הכול "מהתחלה". כמי שעשתה כמה בחירות ושניוניים בחייה, חשתי הזדהות, אם לא קינאה. מה שטובי עשה בעל כורחו, במידה מסוימת עשיתי מתוך בחירה ורצון מלא, וזה נראה בעיני מופלא. מה שבעיני רוב העולם הוא אסון, תקרית, התמודדות בלתי נסבלת, בעיני נראה קסום.

כל מי שחווה בחייו קושי או שניים, יודע שהתמודדות ומאמץ יכולים להיות כלי צמיחה, או כלי נבילה. אנשים יכולים לבחור, והנה הבחירות הראשונות של טובי, הוא בחר בצמיחה.

עם צאת הספר לאור, עשיתי סדר בשולחן העבודה שלי. זה הזמן לזרוק דפים שהצטברו, פתקים עם הערות, עם מספרי טלפון, להיפרד ממשפטים שנכתבו על צדה השני של קבלה שכבר מזמן דחתה. חלק מהדברים אני שומרת במעטפה גדולה, שמצטרפת לחברותיה מהספרים הקודמים, אולי פעם אסתכל עליהם בנוסטלגיה, ואת הרוב הגדול אני זורקת. ושם, בין ניירות העבודה שלי, מצאתי על גב כרטיס מלון מאילת את המשפט הבא –

הנכד: "מי שחושב שהסיפור של סבא ושלי הוא הפציעה, לא הבין כלום. הפציעה זו רק נקודת הפתיחה. הסיפור הוא מה עושים עם זה. כולנו נפצעים במהלך החיים. כולם עוברים פציעות. ההתמודדות היא הסיפור."

חבל שהמשפט הזה לא נכנס בסוף לספר.

לא כול מה שרואים בעיניים – זה מה שקורה באמת

חברו של טובי, אהרון, הוא דמות ספרותית שיצרתי ונעשתה משמעותית במהלך הכתיבה. היא הופיעה כדי להשלים את עברו של טובי, לספר את סיפורי הילדות, לתאר את מלאכה, עיירת הולדתם. אהרון מתפקד כחבר טוב – בעבר, ובהווה, ומשיב לטובי דברים שאין בכוחו להשיג. כל זה עד שמתברר כי אהרון ניצל את החור בזיכרון של טובי, ועושה בו כבתוך שלו. שנות דור הוא מנסה לחפות על מעשה נבלה, ובמקום לבקש סליחה, הוא מנסה לעצב את החיים של טובי מחדש.

אהרון בשבילי, הוא סמל ההבנה שתמיד ישנו משהו שאיננו יודעים, והתמונה המופיעה בפנינו איננה תמיד שלימה. אנחנו תמיד מאד רוצים לדעת, להבין, לראות הכול, ולפעמים כשכבר מגלים – הידיעה אינה מקלה עלינו, ואולי עדיף לנו לפעמים להישאר בידיעות החלקיות שלנו, ולסמוך על הקב"ה שמה שצריך להתגלות יתגלה.

המבט האנושי שלנו חלקי. לפעמים מה שנראה בעינינו טוב, אינו כזה, ומה שנראה בעינינו רע, הוא טוב צפון ומוחבא.

ונראה שדווקא בימים אלה, ימי "צוק איתן", יש נחמה גדולה בהבנה הזאת.

סיום:

"אחד הפחדים הכי קשים לאדם במצב כזה של אובדן העבר, הוא לגלות פתאום שהיה אדם רע בעברו" אמרה לי עדנה, מטפלת בטרואמה שראיינתי במהלך הכתיבה. טובי לא גילה שהיה רע, וכל סיפור חייו הוא מסכת הראויה לכבוד והערכה, ולשם כך התכנסנו כאן היום.

"עשית לטובי טיפול בטרואמה ע"י שחזור" עדנה המשיכה ולשווא חיפשתי חיוך על פניה. "עשית לו טיפול מאד מקצועי" המשיכה בשיא הרצינות, "במפגשים שלו עם הנכד, הנכד עוזר לו למצוא משמעות מחלימה". אני חשבת שהמצאתי את הנכד הפצוע מתוך צורך ספרותי, מה שיעזור לי לגולל

את סיפורו של טובי. במציאות, הרי אף לא אחד מנכדיו נפצע בתאונת אופניים – והנה עדנה אומרת לי, שעזרתי לטובי לרפא את עצמו.

”גם למי שהצליח לשקם את עצמו וחי חיים מלאים וטובים” המשיכה עדנה, ”הנפש נשארת קטועה. אין לה רצף. הסיפורים שהוא מספר לנכד בהתמדה, הפגישה המשותפת שלהם מדי יום, היא נפש אחת המטפלת בשנייה. נפש מטפלת בנפש. מה שנותן לו, לסבא, את האפשרות למות ברוגע”.

בכל פעם אני מופתעת מחדש עד כמה אמת ודמיון מתערבבים בכתיבה. בדיוק כמו שאמר הרב ריסקין, ”יש סיפורים שקרו באמת ואינם אמתיים, ויש סיפורים מאד אמתיים, שלא קרו באמת”.